

EL PINTOR QUE VA PERDRE EL SEU BARRET: ARTESANS I JUSTÍCIA A LA BARCELONA MODERNA.

Luis R. Corteguera ()*

RESUMEN: El pintor que perdió su sombrero: artesanos y justicia en la Barcelona moderna.

Una disputa entre un pintor barcelonés y un juez de la Audiencia compone el trasfondo para el examen de las nociones populares modernas de justicia. Durante décadas los historiadores han sostenido que la “justicia popular” era esencialmente distinta de los conceptos eruditos de justicia, basados en fuentes escritas y manifestados en sistemas legales y judiciales. Sin embargo, los maestros artesanos de Barcelona estaban familiarizados con el derecho y con los procesos legales formales gracias a su intervención en juicios sobre cuestiones de su oficio y a sus apelaciones ante la Audiencia. Los artesanos esperaban que las leyes y los tribunales administraran justicia con ecuanimidad y dentro de los plazos oportunos, que la justicia emanara del rey sobre el conjunto del sistema judicial y que los jueces se comportaran en conformidad con la dignidad de sus cargos. Las nociones populares y elitistas de justicia nacían de la confrontación en los usos e interpretaciones de estas expectativas.

Palabras clave: justicia popular, artesanos, Real Audiencia, Barcelona, siglo XVII.

ABSTRACT: The painter who lost his hat. Artisans and justice in Early Modern Barcelona.

(*) Article publicat a *Sixteenth Century Journal*, 29 (1998), pp. 1023-1042. La redacció de *Pedralbes* agraeix a l'autor el permís per aquesta traducció, feta per X. Gil.

A dispute between a Barcelona master painter and a royal judge provides the background for an examination of early modern popular notions of justice. For decades, historians have maintained that “popular justice” was essentially different from learned concepts of justice based on written sources and manifested in law and judicial systems. Yet Barcelona master artisans became familiar with law and formal legal procedures by judging over trade matters and by appealing to the royal Audiència or high court. Artisans expected that laws and judicial tribunals should deliver justice in a fair and timely fashion, that justice should emanate from the monarch down through the system of justice, and that judges should conform with their offices’ dignity. Popular and elite notions of justice derived from contesting uses and interpretations of these assumptions.

Key words: popular justice, artisans, royal high court, Barcelona, seventeenth century.

El 1624 un pintor de Barcelona, anomenat Guerau Vilagran, va acusar un jutge reial d’haver-li fet caure el seu barret i haver-li donat injustament una bufetada davant de mil·lers de persones. Vilagran exigia justícia i es va adreçar al rei Felip IV per a obtenir-la. Durant el procés va escriure vàries cartes i memorials, on expressava les seves idees sobre la justícia, el rei i els deures dels jutges.¹

El cas Vilagran proporciona una oportunitat per a tractar de la noció de “justícia popular”. Els historiadors han sostingut durant vàries dècades que les concepcions populars de justícia informaven diversos aspectes de la cultura popular moderna. La majoria ha conclòs que artesans i camperols tenien un sentit de “justícia social”. Per exemple, George Rudé va argumentar que els avalots populars mostraven “un estil rude i ràpid de ‘justícia natural’”, així com un “instint ‘nivellador’ tradicional” que empenyia als pobres a cercar una “justícia social elemental”.² L’expressió de “preu just”, estudiada per E.P. Thompsom, adquiria un contingut de justícia econòmica que també va inspirar aldarulls.³ La justícia popular, però, pre-

1. Excepte que es digui altrement, tota la documentació sobre el cas Vilagran procedeix de l’Arxiu de la Corona d’Aragó (ACA), Consell d’Aragó (CA), lligall 273, núm. 37, el qual consisteix en una carpeta que conté varis memorials i cartes. A les notes a peu de plana, els documents d’aquesta carpeta hi són identificats individualment.

2. George RUDÉ, *The crowd in History. A study of popular disturbances in France and England, 1730-1848*, Wiley & Sons, Nova York, 1964, pp. 6, 224 (traducció, Siglo XXI, Madrid, 1978).

3. E.P. THOMPSON, “La economía moral de la multitud en el siglo XVIII”, en els seus *Tradición, revuelta y consciencia de clase*, Crítica, Barcelona, 1979; i *Costumbres en común*, Crítica, Barcelona, 1995.

sentava també un aspecte més negatiu. Camperols i menestrals de tota Europa creien en el mite del rei just, “una figura com Salomó, el jutge assegut en el seu tron, el pare del seu poble, descrit amb adjectius com ‘just’, ‘sabi’ i ‘misericordiós’”.⁴ Segons s’afirma, aquesta creença responia a una concepció ingènua de la justícia, que perpetuava el sometiment de les classes populars per les classes dominants.⁵

Subjacent a aquests arguments hi ha diverses concepcions sobre la diferència entre les idees populars de justícia i les elitistes. En primer lloc, la justícia popular havia de ser diferent de les interpretacions de la justícia més sofisticades, pròpies de juristes, escriptors polítics o erudits. Aquests darrers basaven sovint les seves definicions de justícia en fonts escrites que no cren fàcilment assequibles al públic general. Els artesans i els camperols, per contra, extreien les seves nocions de justícia o injustícia del costum i l’experiència.⁶ En segon lloc, s’ha pensat durant molt de temps que el dret, la justícia i els sistemes judicials en general deixaven en un gran desavantatge a tots els “dominats” i que, a més, contribuïen a la seva dominació.⁷ La justícia popular, en canvi, optava per mitjans generalment extrajudicials i extralegals, com ara l’aldarull i la revolta.⁸ Per consegüent, la participació dels “dominats” en sistemes jurídics formals representava la imposició d’una definició hegemònica de la justícia.

4. Peter BURKE, *La cultura popular en la Edad Moderna*, Alianza, Madrid, 1991, p. 222.

5. E.J. HOBSBAWN, *Primitive rebels. Studies in archaic forms of social movement in the 19th and 20th centuries* (1959), nova edició, W.W. Norton, Nova York, 1965, pp. 119-120 (traducció castellana, Ariel, Esplugues, 1968).

6. George RUDÉ, *Ideology and popular protest* (1980, nova edició, amb pròleg de Harvey J. Kaye, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1995), p. 22. (Traducció, amb el títol *Revuelta popular y consciencia de clase*, Crítica, Barcelona, 1981). Sobre la connexió entre experiència i “justícia social”, vegeu Barrington MOORE, Jr., *Social origins of dictatorship and democracy*, Beacon Press, Boston, 1966 (traducció castellana, Península, Barcelona, 1973); i del mateix, *Injustice. The social bases of obedience and revolt*, Sharpe, White Plains, Nova York, 1978, pp. 5, 23.

7. Vegeu, per exemple, Pedro L. LORENZO CADARSO, *Los conflictos populares en Castilla (siglos XVI-XVII)*, Siglo XXI, Madrid, 1996, pp. 158-165.

8. Yves-Marie BERCÉ, *History of peasant revolts. The social origins of rebellion in Early Modern France*, Cornell University Press, Cornell, Nova York, 1990, p. 219; Michel FOUCAULT, “On popular justice: a discussion with Maoists”, dins el seu *Power / Knowledge. Selected interviews and other writings*, ed. C. Gordon, Phanteon, Nova York, 1980, pp. 1-36. J.S. BROMLEY ha argumentat que els pirates tenien la seva pròpia “justícia filibustera”: “Outlaws at sea, 1660-1720: Liberty, equality and fraternity among the Caribbean freebooters”, dins Frederick Krantz, ed., *History from below. Studies in popular protest and popular ideology*, Blackwell, Oxford, 1988, p. 315.

Treballs més recents han descartat o revisat alguns d'aquests postulats. Per bé que sigui correcte afirmar que el sistema judicial no solia afavorir a camperols ni a menestrals, hi havia, malgrat tot, notables excepcions. Mestres artesans i fins i tot oficials que recorrien als serveis d'advocats i compareixien davant els tribunals van tenir de vegades èxit en defensar els seus interessos.⁹ En algunes ocasions els artesans van utilitzar els tribunals per tal de treure profit de les divisions entre les "classes dominants". Per exemple, autoritats municipals, nobiliàries i reials es van involucrar a vegades en batalles jurisdiccionals de les quals en van resultar beneficis per a menestrals i camperols.¹⁰ Semblantment, el mite del rei just podia qüestionar, en comptes de reafirmar, el sometiment d'aquests grups.¹¹ Proclamar que el rei era sempre just podia ser una estratègia per a fer front a mesures governatives i fins i tot per a posar fi a l'obediència al dirigent: un rei just no permetria als seus ministres emprendre accions injustes i, si ho feia, llavors no hauria de ser rei.¹²

Com veurem, el pintor Vilagran i altres menestrals barcelonins tenien unes concepcions de la justícia que qüestionen les descripcions més assentades sobre la justícia popular. Aquests menestrals esperaven que el sistema de justícia reial funcionaria en benefici seu. Tals expectatives no es basaven pas en una confiança ingènua en els jutges reials o en el propi rei, sinó en el fet de què els artesans guanyaven casos. Aquestes crides suggereixen, a més, que les concepcions menestrals sobre la justícia no eren estrictament socials o econòmiques. Els artesans compartien idees bàsiques sobre la justícia amb els erudits coetanis seus. La diferència entre les nocions populars i elitistes de justícia no estava ben definida. Abans, però, de prosseguir amb les discussions sobre les implicacions més amples d'a-

9. Michel SONINSCHER, "Journeyman, the courts and the French trades, 1781-91", *Past and Present*, 114 (febrer 198), pp. 77-109.

10. James FARR, *Hands of honor. Artisans and their world in Dijon, 1550-1650*, Cornell University Press, Ithaca, Nova York, 1988, pp. 32-35, 50-55; Carlo PONI, "Norms and disputes: the shoemakers' guild in eighteenth-century Bologna", *Past and Present*, 123 (maig 1989), pp. 80-108.

11. James C. SCOTT, *Weapons of the weak. Everyday forms of peasant resistance*, Yale University Press, New Haven, 1985, p. 333.

12. David Martin LUEBKE, "Of emperors and the queen of Heaven: the seditious uses of 'naïve monarchism' and Marian veneration in Early Modern Germany", *Past and Present*, 154 (febrer 1997), pp. 71-106.

questes troballes, convé examinar el cas del pintor que va perdre el seu barret.

* * *

Guerau Vilagran era un pintor i daurador barceloní de quaranta anys, sense cap distinció especial.¹³ El 14 de novembre de 1624 va decidir passar la tarda amb la seva dona i la seva filla al poble veí de Sant Martí de Provençals, que actualment forma part de la ciutat. El poble celebrava la festivitat del seu patró amb un ball. Hi va anar molta gent de Barcelona. La família Vilagran va fer el curt desplaçament fins a Sant Martí amb Ramon Planelles, un altre pintor, i la seva família.

Les dues famílies van assistir al ball a la plaça situada al davant de la petita església gòtica del poble, i allà es van sumar a les més o menys dues mil persones que ballaven o miraven com els altres ho feien.¹⁴ Hi va reconèixer a amics i veïns de Barcelona. Gaire bé tots eren artesans amb les seves famílies, però també s'hi trobaven un advocat aquí, un guàrdia reial allà, i un noble que s'ho mirava des del balcó d'una casa propera.¹⁵ Cap a les quatre de la tarda un home va començar a cridar a la plaça. Era un barreter de Barcelona que havia estat ballant amb la seva dona quan algú la va pessigar. Tot enfadat, el barreter es va llançar a buscar un culpable. Quan algú va assenyalar un jove, el barreter el va empaitar. Ramon Planelles, l'amic de Vilagran, va sentir l'aldarull i es va acostar a veure què passava. Va identificar el suposat pessigador com el fill petit d'un notari barceloní i es va avançar per tal d'evitar que el jove resultés malparat.¹⁶ El barreter es va posar a insultar Planelles per defensar al jove del pessic i va treure el seu ganivet. La gent va córrer a aturar el barreter, mentre que d'altres agafaven Planelles. En veure que el seu amic estava en un embolic, Vilagran també va intervenir per a aturar la brega. Tot de sobte, Vilagran

13. El 1615 va fer certs daurats a la volta de l'església del Sant Esperit de Terrassa: J.F. Ràfols, dir., *Diccionario biográfico de artistas de Cataluña. Desde la época romana hasta nuestros días*, 3 vols., Millá, Barcelona, 1951-54, III, p. 247.

14. Vilagran va calcular que "dos mil almas" hi eren presents: "Decreto de Su Mag[estad] ... con un memorial de Garau Vilagrande", 5 març 1625.

15. La descripció dels que participaven a la celebració està basada en la "Copia autentica informationis contra... Michaele Carreras...", 25 abril 1625.

16. La declaració de Planelles, a la "copia autentica informationis..."

va sentir “un gran colp al cap”, que li va fe caure el barret.¹⁷ Sense saber què l’havia colpejat, la seva primera reacció va ser buscar el seu barret. Però, en comptes, es va topar amb Miquel Carreres, doctor en Dret i jutge de cort a la Reial Audiència.

El jutge Carreres li devia semblar a l’atabalat Vilagran un home imponent. Probablement vestia la seva toga de magistrat, ja què estava allà en funcions professionals per a mantenir l’ordre. A més, Carreres va fer valdre la seva autoritat amb tota força. Després de fer-li caure el barret a Vilagran, va ordenar a dos guàrdies que l’agafessin. Segons el testimoni posterior de Vilagran, el jutge li va donar a continuació una bufetada a la galta, va retrocedir dues o tres passes i seguidament li en va donar una altra, a l’altra galta, “dient-me sempre paraules injurioses”.¹⁸ Carreres va dir als guàrdies que deixessin a Vilagran al davant seu amb les mans lligades. Llavors el jutge va seure i es va posar a mirar el ball, que havia recomençat. Diverses persones van pregar-li que deixés anar al pintor perquè ell no havia començat la baralla, però s’hi va negar. Un amic de Vilagran va oferir cent lliures per la seva llibertat, però també ho va refusar.¹⁹ Després d’una hora i moltes súplices de la dona de Vilagran, que estava molt trasbalsada, Carreres finalment va deixar anar el pintor.

Com que Carreres no va presentar càrrecs contra Vilagran, l’incident hagués pogut ser res més que un petit altercat, però el pintor no va poder deixar córrer tan fàcilment el que havia passat. Segons un amic, la nit posterior a l’incident el pintor s’en queixava, “mostran-se molt offés del Ma[gnífic] micer Carreres, quem digué lo havie tractat mal”.²⁰ Posteriorment el propi Vilagran va descriure el que havia passat com un afront al seu honor.²¹ El pintor tenia bons motius per a pensar així, ja què el jutge l’havia bufatejat i insultat davant de “dues mil ànimes” i li havia tombat el seu barret, que es va perdre.

La pèrdua del barret era molt important per a Vilagran i els seus coetanis. El barret reflectia i al mateix temps establia la categoria social d’una persona. Romandre cobert significava distinció social, treure’s el barret

17. La delaració de Vilagran, a la “Copia autentica informationis...”

18. “Copia autentica...”

19. Declaració de Francesc Requesens, a “Copia autentica...”

20. Declaració de Pe:re Joan Canet, a “Copia autentica...”

21. “Súplica de Garau Vilagran, pintor”, sense data.

significava respecte.²² Els barrets podien tenir fins i tot significacions polítiques. El 1632 la negativa del Cardinal Infant, germà de Felip IV i virrei de Catalunya, a què els cinc consellers de la ciutat de Barcelona romanguessin coberts en presència seva va provocar una crisi política.²³ Sense capell, un home no podia mostrar la seva categoria als demés, i això repercutia en el seu honor. Dos artesans barcelonins que van presenciar l'incident entre Vilagran i Carreres compartien la preocupació del pintor per la pèrdua del seu barret. Pere Joan Canet, un daurador, es dirigia a Sant Martí de Provençals amb la seva escopeta de caça, acompanyat d'un noi que li portava el seu barret i la seva capa de cacera. Canet va sentir sorolls procedents del poble i es va preguntar què devia estar passant. En arribar-hi va preguntar al fuster Requesens, amic de Vilagran, de què es tractava. Assenyalant cap al pintor, que seguia lligat al costat del jutge Carreres, Requesens va dir Canet: “Cap de tal, no veu com tenen allí pres lo pobre Vilagran sens sombrero, com si fóra un adelat...?” Llavors Requesens va preguntar Canet on podria trobar un barret “per a que pogués comodar a Vilagran”.²⁴ Canet, que també coneixia Vilagran, li va oferir el seu, ja què la seva capa de caçar tenia una *galleruça* o caputxa.²⁵ Per a aquests dos artesans, no hi havia dubte que per a Vilagran la pèrdua del seu barret equivalia a la pèrdua de l'honor.

La preocupació de Vilagran per l'honor no és d'estranyar en una època en la qual l'estimació pública tenia tanta importància. En els segles XVI i XVII s'argumentava sovint que només les persones d'origen noble tenien honor.²⁶ Però els artesans i artesanes creien que ells també en tenien, d'honor, i calia defensar-lo a tothora. James Farr ha mostrat que els artesans de Dijon donaven gran importància als atacs físics i verbals, perquè ame-

22. Natalie Zemon DAVIS ho assenyala en relació als artesans i camperols francesos: *Fiction in the archives. Pardon tales and their tellers in sixteenth-century France*, Stanford University Press, Stanford, 1987, p. 38.

23. J.H. ELLIOTT, *La revolta catalana, 1598-1640*, Barcelona, 1966, pp. 264-267.

24. Declaració de Canet, a “Copia autèntica...”

25. El *Diccionario de Autoridades* (1726-39), ed. facsímil, Gredos, Madrid, 1964, defineix “gallaruza” com “vestido de gente montañesa, con apirote pegado a él, para defender la cabeza del viento y el agua”

26. Claude CHAUCHADIS, *Honneur, morale et société dans l'Espagne de Philippe II*, CNRS, París, 1984; José Antonio MARAVALL, *Poder, honor y elites en el siglo XVII*, 3ª ed., Siglo XXI, Madrid, 1989, p. 32.

naçaven l'honor d'una persona.²⁷ Encara que no disposem d'un estudi similar per a la societat espanyola, Bartolomé Bennassar ha recollit informació de contractes notariais i fonts literàries per tal d'argumentar que menestrals i camperols tenien cura de les seves reputacions, igual que ho feien els seus superiors socials.²⁸ Certament, Vilagran estava convençut de què tenia honor i ningú mai no li va suggerir que no podia perdre'l perquè no en tenia.²⁹

La sensibilitat de Vilagran pel seu honor possiblement era més pronunciada que la d'altres menestrals a causa de la seva professió. Arreu Europa, els pintors, des de Leonardo a Rubens, creien que la seva professió era un art, en comptes d'un ofici mecànic, i que, per consegüent tenien un prestigi major que no pas els "mecànics" que vivien del treball de les seves mans. Calderón de la Barca va tractar algunes d'aquestes qüestions en la seva obra *El pintor de su deshonra* (1648-50). El protagonista, Juan Roca, es un noble barceloní que és també un pintor tot qualificat, la qual cosa mostra que pintura i rang nobiliari podien ser compatibles. Felip IV fins i tot va concedir a Velázquez, coetani de Vilagran i pintor com ell, l'hàbit de l'orde de Santiago, un honor extraordinari habitualment reservat als membres de la noblesa.³⁰

A més de les particulars pretensions d'honor dels pintors, els mestres artesans de Barcelona també obtenien honra de la seva pertinença al centenar de gremis i col·legis professionals. Els oficis exaltaven la importància de les seves organitzacions mitjançant cerimònies a les seves capelles, bellament decorades, a vegades en presència d'autoritats municipals i religioses. Els mestres feien importants despeses en la senyera del seu gremi, un altre símbol d'honor corporatiu, que exhibien a les processons ciutadanes. Vilagran va ostentar el càrrec de cònsol del Col·legi de Pintors una

27. FARR, *Hands of honor*, cap. 4.

28. Bartolomé BENNASSAR, *The Spanish character. Attitudes and mentalities from the sixteenth to the nineteenth century*, University of California Press, Berkeley, 1979, pp. 218-219 (traducció de l'original francès, *Los españoles. Actitudes y mentalidades*, Argos, Barcelona, 1976).

29. Semblantment, Davis assenyalava que els funcionaris i autoritats francesos del segle XVI acceptaven com a cosa normal la preocupació dels artesans pel seu deshonra: "Els artesans compareixien davant el notari, el rei i el jutge com a persones dotades d'honor, i el notari, el rei i el jutge reconeixien que era disculpable si s'enfadaven quan se'ls ofenia": *Fiction*, p. 42.

30. Jonathan BROWN, "Sobre el significado de Las Meninas", en el seu *Imágenes e ideas en la pintura española del siglo XVII*, Alianza, Madrid, 1980, cap. 4; Julián GÁLIZGO, *El pintor, de artesano a artista*, Universidad de Granada, Granada, 1976.

vegada com a mínim durant la seva vida.³¹ En qualitat de tal, va tenir la distinció de presidir vàries funcions professionals i religioses, en les quals portava una túnica especial. Els mestres de molts oficis tenien accés al Consell de Cent. A més, cada any un mestre ocupava una de les cinc places de conseller, que comportaven, entre d'altres privilegis, l'ocupar un lloc d'honor en tots els acontereiments públics, lluir les impressionants gramalles negres i escarlates i romandre coberts en presència del rei.³² Hi havia un mestre artesà entre els consellers que, en negar-se a treure's el capell davant el virrei el 1632, van provocar una crisi política.

Vilagran va voler que se li restituís el seu honor demanant justícia a les autoritats reials. Però, fent-ho així, el pintor s'exposava a la formidable tasca d'enfrontar-se a un membre de la poderosa Reial Audiència de Barcelona. Fundada el 1493, pel 1585 l'Audiència estava integrada per quatorze jutges dividits en tres sales. Reben apel·lacions de tribunals reials i baronals inferiors en plets civils i criminals i tenien jurisdicció exclusiva en casos especials que comportaven quantitats importants de diner o bé que afectaven a membres de la noblesa.³³ El canceller i el regent la cancelleria presidien les dues primeres sales.³⁴ El canceller i el regent, juntament amb el regent de la tresoreria, els jutges de la Sala Tercera i els tres jutges de cort formaven el Consell reial, que en essència era el consell del virrei. La seva gran autoritat conferia a aquests jutges molt prestigi dins la societat catalana. Uns eren juristes distingits o procedien de famílies nobles, però per altres, com era el cas de Carreres, el seu nomenament com jutges els permetia enlairar-se al rang dels grups dirigents de Barcelona.³⁵ Els *gaudints*, doctors en dret i en medicina, tenien accés al Consell de Cent barceloní juntament amb els ciutadans honrats. El 1602 dotze dels disset jut-

31. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), Gremis, 20-22, llibre d'ordinacions i privilegis del Col·legi de Pintors, 1593-1613. L'última pàgina conté un document notarial en llatí, datat el 20 d'octubre de 1616 (?), en el qual es pot llegir, amb certa dificultat, el nom "Geraldo Vila Gran". Hi firma com a un dels cònsols.

32. Esteve Gilibert Bruniquer, *Relació sumaria de la antiga fundació y cristianisme de la Ciutat de Barcelona*, Renaixença, Barcelona, 1885, pp. 40-43. El manuscrit original està datat el 1630.

33. Víctor FERRO, *El dret públic català. Les institucions a Catalunya fins al decret de Nova Planta*, Eumo, Vic, 1987, pp. 110, 113.

34. El magistrat més antic presidia la sala tercera.

35. Carreras va ingressar a la matrícula de ciutadans honrats el 1631. Agraïxo a James Amelang aquesta informació.

ges de l'Audiència eren ciutadans honrats de matrícula.³⁶ A més, els jutges de l'Audiència, igual que els magistrats d'altres països europeus, portaven túniques especials que els donaven una imatge quasi-eclesiàstica. No sorprén que alguns d'aquests jutges fossin acusats de creure's que "eran los déus de la terra".³⁷

Inicialment Vilagran va mirar de venjar l'acció del jutge Carreres cercant l'intercessió de Joan de Sentís, bisbe de Barcelona i virrei de Catalunya. Com a màxim oficial reial en el Principat i com a president de l'Audiència, semblava que el virrei tenia l'autoritat necessària per a intervenir en el cas del pintor.³⁸ Però quan Vilagran va arribar al palau del virrei per a lliurar una memòria on expliava el seu cas, ningú no la va recollir. Amb posterioritat Vilagran va dir que el virrei no va emprendre cap acció en el cas perquè era amic de Carreres des de feia temps.³⁹ Per bé que el virrei negaria aquesta imputació, el fet és que no era probable que els virreis volguessin tenir antagonismes amb els seus jutges, i menys encara arran de queixes d'artesans desconeguts. Amb pocs funcionaris al seu servei i amb una dotació econòmica escassa, els virreis depenien en gran mesura dels jutges per al funcionament de l'administració reial a Catalunya. A més, el bisbe Sentís no era pas el virrei més poderós. Es considerava que quan un bisbe ocupava el càrrec de virrei ho feia de manera interina, i el nomenament de Sentís el 1622 havia estat molt contestat en el Principat.⁴⁰

Incapaç d'obtenir justícia a Barcelona, Vilagran es veié forçat a apel·lar a la màxima autoritat, el rei. Aconseguir que el rei s'interessés per l'afer ja va ser un primer èxit, i més encara després del fracàs davant el bisbe. Tot i així, el pintor va preparar un memorial a Felip IV en el qual presentava el seu cas. El 25 de març el memorial va ser llegit al Consell d'Aragó, el qual, després de discutir al respecte, enviaria una consulta al rei proposant si convenia emprendre alguna acció.⁴¹

36. James S. AMFLANG, "Barristers and judges in Early Modern Barcelona: the rise of a legal elite", *American Historical Review*, 89 (1984), pp. 1269-1274.

37. Anònim, *Viatge a l'infern d'en Pere Porter*, a cura de Josep M. Pons i Guri, Fundació Pere Corominas, Barcelona, 1999, p. 121.

38. Sobre el paper del virrei com a president de l'Audiència, vegeu FERRO, *Dret públic*, p. 109.

39. El bisbe de Barcelona al rei, 5 abril 1625.

40. ELLIOTT, *Revolta*, pp. 147-152.

41. "Decreto de Su Magd". Els documents no diuen res de com Vilagran va fer arribar els seus papers a Madrid.

En el seu memorial, Vilagran oferia dues raons a favor de la seva petició: redreç del deshonor que havia rebut i càstic del jutge. Segons argumentava, el rei podia resoldre l'afront que havia patit impartint justícia. En una valenta declaració sobre el dret de defensar el propi honor, Vilagran va argumentar que ho hagués pogut fer per si mateix, però que el va refrenar el seu respecte per Déu i pel rei. Parlant d'ell mateix en tercera persona, el pintor va afirmar que, sent com era:

hombre de buenos respectos, casado y con hijos y muy aparentado en la dicha ciudad de Barcelona, han quedado él y su linage afrentados y injuriados, que a no tenerle Dios de su mano y respetar los ministros de V.M., peligrava no sucediesse algún escándalo.

Tot i que reafirmava el seu dret a defensar el seu honor, va manifestar que no en va fer ús per respecte a Déu i al rei.⁴² Potser Vilagran fanfarronejava. Hagués estat difícil utilitzar la força contra el jutge, que anava protegit per guàrdies. De tota manera, el pintor volia subratllar el seu autocontrol i el seu respecte per l'ofici de rei. Vilagran esperava que el rei, a canvi, li faria justícia i, consegüentment, li restauraria el seu honor. El pintor, doncs, va demanar el rei que ordenés una investigació immediata del seu cas per tal de “sacar la verdad en limpio”. No es tractava de demanar un favor personal, sinó que, en paraules de Vilagran, era així “como clama la Justicia”. Aquesta investigació, el pintor explicava al rei, revelaria que havia estat víctima d'una injustícia greu: el jutge Carreres l'havia deshonorat sense cap motiu i, per consegüent, “si tuviere culpa [havia de ser] castigado”. Vilagran insistia en què el seu destí restava ara en mans del rei: “Acude a V.M. como a Vicediós y, postrado a sus reales pies, humildemente supplica mande V.M. recibir información...”

El Consell d'Aragó va remetre al rei la seva consulta sobre el cas Vilagran recomanant una investigació sobre la conducta del jutge Carreres envers el pintor. El 5 de març de 1625, menys de quatre mesos després de

42. L'exposició reflecteix els arguments coetanis sobre les maneres de resoldre la pèrdua d'honor. D'una banda, els escriptors espanyols dels segles XVI i XVII deien que un home només podia recuperar el seu honor mitjançant una revenja amb sang. De l'altra, moralistes i autoritats polítiques condemnaven el duel com a pecat i assenyalaven que els tribunals podien restituir l'honor. Sobre aquests debats, vegeu CHAUCHADIS, *Honneur*, p. 82; i MARAVALLI, *Poder, honor y élités*, pp. 135-136.

l'incident a Sant Martí de Provençals, una carta reial era enviada a Barcelona ordenant el virrei que iniciés la investigació. Ordenava que el regent de l'Audiència, el jutge Miquel Sala, reunís informació sobre l'incident i que el virrei la trametés a la cort per a una decisió final.⁴³

La notícia de la investigació va aixecar sentiments diversos a Barcelona. El virrei es sentia incòmode. Es lamentava sobre tot de què el pintor hagués al·legat que no havia volgut interessar-se pel cas i insistia que mai no es va assabentar de la visita de Vilagran al palau virregnal.⁴⁴ El pintor, per la seva part, degué sentir inicialment una satisfacció en veure que el rei havia decidit intercedir en el seu cas, però aviat degué pensar que deixar la investigació en mans del regent limitaria la seva eficàcia. Vilagran va escriure una altra carta al rei queixant-se de què quan va demanar que l'interrogatori als testimonis presencials es fes en un dia festiu per tal que dos homes que vivien fora de Barcelona poguessin anar-hi, el regent Sala ho va refusar. A més, Vilagran va demanar que s'ordenés Carreres sortir de la ciutat durant el temps de la investigació per tal de protegir aquells que testimoniessin en contra seu. El rei només va concedir que el regent Sala fes marxar Carreres de Barcelona mentre es desenvolupava la investigació.⁴⁵

A voltants del 22 de març el regent Sala va ordenar Carreres acompanyar un altre oficial reial a Girona.⁴⁶ Una setmana després una dotzena de testimonis van declarar sota jurament davant del regent. El primer en intervenir va ser Vilagran. Tot repetint els raonaments de les seves cartes i memorials al rei, va descriure Carreres com a un mal magistrat que l'havia deshonorat injustament. Va exposar l'incident de Sant Martí segons ja l'havia descrit en els seus escrits: Carreres, sense motiu, li va fer caure el capell, el va bufetejar amb força i el va retenir lligat, sense voler fer cas de les súpliques de vàries persones de què el deixés anar.

Els testimonis de la part del pintor van confirmar la conducta abusiva de Carreres i el seu caràcter irascible. Francesc Requesens, fuster barceloní i amic de Vilagran, va testimoniar que va veure com el jutge colpejava

43. El Dr. Sala va ser regent des de 1621 fins al 1639: ELLIOTT, *Revolta*, p. 546.

44. El bisbe de Barcelona al rei, 5 abril 1625.

45. "Decreto de Su Magd.", 5 març 1625.

46. *Dietari de Jeroni Pujades*, ed. Josep M. Casas Homs, 4 vols., Fundació Vives Casajuana, Barcelona, 1975-76, III, pp. 206-207.

el cap del pintor i li tombava el barret.⁴⁷ Josep Pujol, un altre fuster barceloní i vell conegut de Vilagran, va dir que quan va sentir el soroll de la brega “me alcí de puntes” i va veure Carreres pegar el pintor. I va afegir: “Y com jo viu [veigué] aquel excés, de pur muyno m’en aní a la iglesia y, feta oratió, hisquí”. El testimoni favorable a Vilagran més destacat era Antoni Mohet, professor de Dret nascut a Anvers i resident a Barcelona durant els darrers vint-i-vuit anys. Va confirmar les informacions sobre la conducta excessiva de Carreres i va dir que quan li va demanar que deixés en llibertat el pintor, el jutge li va replicar, a crits, “que anàs a Flandes a governar”. Aquest rampell d’ira proporcionava una prova addicional de què a Carreres li mancaven qualificacions per a ser un bon jutge.⁴⁸

Carreres no va ser cridat per a defensar-se, però els oficials reials que l’acompanyaven en el moment de l’incident van pintar un quadre completament diferent. No van veure cap excés de força, sinó un pintor en una baralla i oposant resistència a l’autoritat. L’escribà Francesc Pérez va testificar que “Vilagran nos dexava pendrer, sinó ques retirava”. Seguidament Carreres el va agafar, “prenent-lo pel collet del sayo, li donà un repunxo o empenta yl tingué axí agarrat fins que vingueren els porters y lo sacramental de aquella parròchia, als quals lo encomanà”. Pérez no va veure Carreres pegar el pintor i va insistir que ho hauria vist, ja què es trobava molt a prop. Semblantment, el notari Antoni Aleix Cesilles (o Casilles) també va informar que Vilagran havia oposat resistència: “Feya grans forces per a eximir-se de les mans dels quilts tenian detingut...” El notari va dir, a més, que Carreres va dir-li al pintor “que es tingués al rey!”. Carreres a continuació va agafar-lo “per la part davant per lo collar de la casuca” i va donar-li dues “empentes” i va preguntar repetidament per què “no es tenia per lo rey”. Cesilles tampoc va veure Carreres pegar Vilagran.

A banda de la qüestió de si aquests oficials reials podien sentir-se lliures per acusar un seu superior, és possible que pensessin que Vilagran no havia estat maltractat? Els homes que pertanyien a l’ofici de Carreres esta-

47. “Copia autentica informationis contra ... Michaele Carreras...”, 25 abril 1625 (deposicions davant del regent).

48. En el segon acte de la peça teatral d’Agustín MORETO *Los jueces de Castilla* (1654), el jutge Nuño Rasura diu que l’ira i l’ús de la força impedeixen un bon judici: *Comedias escogidas de D. Agustín Moreto y Cabaña*, ed. Luis Fernández-Guerra Orbe, Biblioteca de Autores Españoles, vol. 39, Madrid, 1922, p. 447.

ven familiaritzats amb la violència. Com a jutge de cort, Carreres estava especialitzat en casos criminals.⁴⁹ A més, el 1623 i el 1624 va ajudar a pacificar dues de les pitjors bullangues en la història recent de Barcelona.⁵⁰ Els jutges de l'Audiència també feien front al terrible problema del bandolerisme, en front del qual molts pensaven que l'únic remei era una demostració de força.⁵¹ Potser els oficials reials que ajudaven Carreres s'havien acostumat tant a l'ús de la força que els era fàcil oblidar un parell de bufatades a un pintor desconegut.

La investigació del regent no va anar més enllà de reunir deposicions de testimonis presencials; i és que, al cap de vall, aquell no era pròpiament un tribunal. El virrei va enviar una còpia de la investigació a Madrid, acompanyada d'una carta al rei, en la qual defensava la conducta del jutge i insistia que “yo no hallo en el Dr. Carreras dolo ni malicia”. Va concloure que Vilagran havia participat en una brega i que va intentar fugir quan va veure els homes de Carreres. Seguidament, el jutge va agafar-lo pel coll de la seva roba (“los cabezones”) i li va etzibar dues bufatades (“empellones”).

Tot sospitant que la investigació no li resultaria favorable, Vilagran va adreçar encara una altra carta al rei, acompanyada d'un memorial on criticava el caràcter del jutge.⁵² El pintor assenyalava “quan indigno y incapaz es el dicho Carreres del puesto que ocupa por la *mala administration* suya, como parece por infinitos casos han sucedido que son notorios en esa Ciudad” (cursiva de l'autor). Vilagran va fer un retrat de Carreres on apareixia mancat de totes les qualificacions per a ser un bon jutge. Va relacionar cinc casos d'injustícies flagrants comeses per Carreres entre 1623 i 1625, tot donant els noms de les víctimes i de testimonis. Li imputava haver posat en llibertat a criminals ben coneguts i no haver aplicat a altres el càstig que mereixien, mentre que, en comptes, havia castigat persones innocents.⁵³ Una tal conducta, inadmissible en un magistrat, significava que Carreres havia embrutat la dignitat del seu càrrec com a jutge de l'Audiència.

49. FERRO, *Dret públic*, p. 118.

50. PUJADES, *Dietari*, III, pp. 176-177.

51. Xavier TORRES I SANS, *Els bandolers (s. XVI-XVII)*, Eumo, Vic, 1991, pp. 179-185.

52. “Súplica de Garau Vilagran, pintor”, sense data.

53. Vilagran va declarar que aquests casos eren notoris, però el Consell d'Aragó no va confirmar ni negar les imputacions.

cia. Per consegüent, el rei tenia el deure de castigar-lo. Vilagran va escriure: “Sin duda se tendrá Dios por muy servido, y será muy grande exemplo para refrenar malos ministros, de que hay harta necesidad en la República”. Mostraré que aquesta acusació va tenir repercussions polítiques més amples.

Abans de cloure el seu memorial, Vilagran va expressar les seves sospites sobre el resultat de la investigació. El pintor va al·legar que Carreres havia estat fent “menaçes y acechanças tratando de matarle”. Vilagran també va acusar Miquel Pérez, l’escribà assignat a la investigació, d’haver-se confabulat amb Carreres per tal d’evitar que la veritat sortís a la llum. En un darrer intent per evitar que la investigació es malbaratés, Vilagran va demanar al rei que nomenés algú per a encapçalar-la, “como no sea por medio de dicho obispo Virrey”. El pintor va suggerir nomenar el governador de Catalunya –que ocupava el segon lloc, darrera del virrei, en l’administració reial a Catalunya– o bé un inquisidor.

Malgrat la darrera apel·lació del pintor, el 25 d’abril de 1625 el Consell d’Aragó va presentar la seva consulta al rei basant-se en les investigacions del regent Sala.⁵⁴ El rei va acceptar els raonaments del Consell en la seva totalitat i, per tant, va encarregar el virrei que fes comparèixer Carreres i Vilagran davant els jutges de la sala criminal de l’Audiència. En la seva presència, el virrei hauria d’advertir Carreres de què havia de comportar-se “con mucho tiento” quan arrestés persones, de manera que “guarde en la forma la autoridad y decoro que se deve al oficio que tiene”. A continuació, el jutge Carreres hauria d’adreçar-se al pintor i recitar-li el següent: “Que ha entendido que el dicho Vilagran se queja ...[de la bufatada] ... y que en esto se ha engañado mucho, porque no fue assí, sino apartarlo con fuerza del peligro en que estava para que no le succediese alguna desgracia”.

No sabem com van reaccionar Carreres i Vilagran al veredict.⁵⁵ Carreres es degué doldre de la reprimenda davant els seus col·legues de l’Audiència. En qualsevol cas, el juliol d’aquell mateix any va ser promogut al càrrec més prestigiós de doctor de l’Audiència, càrrec en el qual va romandre fins 1640 com a mínim.⁵⁶ Però no era pas admirat o respectat per

54. Consulta, 25 abril 1625.

55. No consta cap data per a l’execució del veredict.

56. No he pogut obtenir informació sobre la trajectòria de Carreres després de l’inici de la revolta ni tampoc establir quan va morir.

tothom. Una *visita* al tribunal, girada el 1633, el va descriure com a “home vulgar, ridículo”.⁵⁷

Més intrigant és la possible reacció de Vilagran davant la resolució del rei. Potser el pintor es va sentir complagut per l’afirmació de Carreres de què no s’havia produït cap deshonor, però no sembla probable que s’hagués sentit completament satisfet, i és que els escrits i acció de Vilagran revelen un home determinat a obtenir justícia. A l’inici Vilagran havia demanat una reparació perquè creia que el jutge l’havia deshonrat. Fins i tot va posar en risc la seva vida en denunciar Carreres, ja què el jutge el va amenaçar de matar-lo després de què Vilagran forçés una investigació. Vilagran havia dedicat massa esforços per a accedir al rei i demanar justícia com per acceptar, ara, que s’havia equivocat des de bon començament.

* * *

Si la determinació de Vilagran per obtenir justícia contra tota expectativa resulta impressionant, edevé menys sorprenent quan es pren en consideració la freqüència amb la qual els artesans barcelonins recorrien a la justícia reial per defensar els seus interessos i trobar satisfacció a les malifetes. Les confraries d’oficis menestrals anaven sovint a l’Audiència a defensar els seus drets corporatius en front d’altres confraries o del Consell de Cent municipal. El gremi de blanquers i assaonadors proporciona un exemple clar. El 1552 el Consell de Cent va aprovar una ordinació que limitava la jurisdicció del gremi sobre el sector de la pell. Els dirigents gremials van anar a l’Audiència, la qual va resoldre a favor seu i va declarar invàlida aquella disposició.⁵⁸ El 1574 més plets i apel·lacions van invalidar una altra ordinació municipal similar, i novament el 1601, el 1611 i el 1619 els blanquers i assaonadors van recórrer al tribunal reial en causes contra la ciutat i van guanyar totes les vegades.⁵⁹ Només el 1684, després de què

57. Citat per ELLIOTT, *Revolta*, p. 83.

58. AHCB, Gremis, 35-90, llibre d’ordinances, 1432 [*sic*; de fet, la data és 1422]-1710. La disputa va començar el 1552, després de què el Consell de Cent anul·lés una ordinació del segle XV que establia que tothom que comprés o vengués pell a Barcelona ho havia de comunicar al gremi.

59. El 1601 el Consell de Cent va defensar que quatre determinades persones –molt probablement arrendadors d’impostos en el sector de la pell– no poguessin informar al gremi sobre importacions d’aquest producte. Els quatre individus argumentaren que l’ordinació de 1574 –que eximia a qui no fos assaonador de l’obligació d’informar sobre les seves compres de pell– no havia estat revo-

el Consell de Cent els privés de la facultat d'acudir a l'Audiència, van finalment els blanquers i assaonadors abandonar les seves pretensions.

Al llarg dels segles XVI i XVII, altres artesans barcelonins van córrer grans riscos per apel·lar a la justícia reial.⁶⁰ El Consell de Cent va protestar repetidament davant aquestes accions, tot insistint en què l'Audiència no tenia jurisdicció sobre casos que afectaven a gremis i col·legis professionals d'artesans i menestrals.⁶¹ El Consell va amenaçar els artesans amb excloure'ls dels càrrecs municipals i suprimir els seus gremis si portaven la ciutat als tribunals, tal com la ciutat faria amb els blanquers i assaonadors el 1684.⁶² A més, els judicis eren cars: els artesans que anaven a un tribunal havien de pagar honoraris d'advocats, notaris, autoritats gremials i jutges, els quals podien consumir els ingressos de les confraries més benestants, com ara els blanquers i assaonadors i els sabaters.⁶³ Però fins i tot els ataconadors i els sabaters joves, molt més pobres, reunien els recursos necessaris per poder pledejar davant l'Audiència.⁶⁴ Malgrat la seva manca de diners i recursos i malgrat les amenaces del Consell de Cent, els menestrals van continuar anant a l'Audiència al llarg dels segles XVI i XVII.

Michael Sonenscher ha mostrat que els oficials francesos de finals del segle XVIII es van familiaritzar amb el seu sistema de justícia a còpia d'a-

cada i seguia en vigor. El Consell de Cent va afirmar que el privilegi de Ferran II de 1506 l'autoritzava a revocar qualsevol ordinació sempre que ho considerés necessari. Sembla que l'Audiència va sentenciar en contra del Consell de Cent el 1603. Sobre l'ordinació de 1611, vegeu AHCB, Consell de Cent, II-120 (Deliberacions, 1610-11), fol. 278. Sobre la de 30 agost 1619, vegeu *Rúbriques de Bruniquer: Ceremonial dels magnífics consellers y regiment de la Ciutat de Barcelona*, ed. F. Carreras i Candi i B. Gonyalons i Bou, 5 vols., Barcelona, 1912-16, V, p. 225. Les ordinations de 1611, 1616 i 1619 estan descrites a Jaime CARRERAS PUJAL, *Historia política y económica de Cataluña*, 3 vols., Barcelona, 1946-47, II, pp. 163-165, 169-170.

60. CARRERA PUJAL, *Historia*, I; i *Rúbriques de Bruniquer*, esp. V, cap. 93, contenen nombrosos exemples.

61. La ciutat va citar el privilegi de Ferran II de 5 abril 1509, transcrit a Jaume VICENS VIVES, *Ferran II i la Ciutat de Barcelona*, 3 vols., Emporium, Barcelona, 1936-37, III, apèndix núm. 212; CARRERA PUJAL, *Historia*, II, p. 153 (privilegi de Carles V, 1537); *Rúbriques de Bruniquer*, V, p. 275 (resolució del regent Diego Clavero, 1619).

62. Semblantment, el juliol de 1582 el Consell de Cent va suprimir el gremi de mestres de cases durant vuit anys: *Rúbriques*, V, p. 221.

63. AHCB, Gremis, 1-92, llibre de sessions del gremi de sabaters, fols. 116 (8 febrer 1619), 126 (2 abril 1620).

64. Vegeu l'inventari de l'Audiència a l'ACA. El gremi d'ataconadors i sabaters joves va denunciar als mestres sabaters davant els tribunals el 1630 i 1631; AHCB, Gremis, 1-92, fols. 131, 150.

nar als tribunals.⁶⁵ De manera semblant, els artesans barcelonins que apel·laven a la reial Audiència van adquirir experiència de primera mà sobre el món dels jutges, els advocats i els organismes judicials. Els que van pledejar a l'Audiència mantingueren una relació professional amb advocats, alguns dels quals eren juristes de renom. A inicis del segle XVII els sabaters, un dels gremis més grans de la ciutat, van contractar els serveis de varis advocats distingits que, a la llarga, van esdevenir jutges de l'Audiència, entre ells els doctors Felip Vinyes, Joan Pere Fontanella (autor de diversos tractats legals) i Miquel Carreres, justament l'home que li va fer caure el barret al pintor.⁶⁶ El mateix cas Vilagran mostra que els artesans podien desenvolupar una relació personal amb advocats; entre els testimonis que el pintor va aportar durant les investigacions sobre les accions del jutge Carreres s'hi trobava Antoni Mohet, un professor de Dret, procedent de Flandes, que es va presentar com a amic del pintor.

Per bé que la naturalesa precisa de les relacions entre artesans, advocats i jutges no resta del tot clara, es pot afirmar que els enlairats conceptes de la justícia oficial no eran completament estranys per als artesans. És raonable pensar que quan els advocats parlaven en nom dels artesans en els tribunals o en escrits judicials, no reflectien necessàriament les idees dels seus clients. Tot i així, les autoritats gremials estaben probablement familiaritzades amb alguns, si més no, dels arguments legals utilitzats en els judicis. Els artesans guardaven en els seus arxius gremials còpies de privilegis, ordinances, arguments legals i decisions judicials, com a munió per a les seves batalles als tribunals.⁶⁷ Ho tenien a mà no només durant el decurs dels plets a l'Audiència, sinó també com a part de la feina habitual de l'ofici, ja que les autoritats de gremis i col·legis actuaven com a jutges en casos de disputes en el seu ram.

El marc que he dibuixat fa més fàcil imaginar-se a artesans com ara Vilagran –que havia ocupat càrrecs en el Col·legi de Pintors– aprenent i formant-se opinions i expectatives sobre la justícia. Així doncs, les conclusions de James Farr per als artesans de Dijon son també vàlides per a

65. SONENSCHER, "Journeyman".

66. AHCB, Gremis, 1-29, fols. 29r i 35v (per Carreres); Gremis, 1-93, fol. 282 (per Fontanella); i Gremis, 1-6, fol. 35r (per Vinyes).

67. La documentació que sobrevis dels arxius gremials forma la part central de la secció Gremis de l'AHCB.

Barcelona: “Els menestrals ... tenien una certa familiaritat amb el dret i estaven disposats a treure-li el partit possible en benefici propi”.⁶⁸

Les sol·licituds de justícia reial per part dels artesans reflectia un fenòmen més ampli a Catalunya. El nombre total de casos civils substanciats davant l’Audiència va assolir el seu punt més alt l’any 1603, amb 1.593 casos. A continuació, el nombre de casos va minvar, però no pas massa: 1.290 el 1630 i 1.239 el 1631.⁶⁹ Encara que no sabem quants d’aquests casos van afectar a artesans o menestrals, les apel·lacions per part d’artesans –i ocasionalment oficials– no eren rares. Disposem d’una confirmació addicional de la difosa pràctica de pledejar a l’Audiència gràcies a un altre tipus de documentació. Entre finals del segle XVI i mitjan segle XVII, els successius reis van amenaçar amb endur-se l’Audiència fora de la ciutat per tal de forçar els seus habitants a acceptar la voluntat reial. El 1588 Felip II i els seus ministres van estudiar els possibles efectes d’aplicar aquesta mesura, convençuts de què els pobres i desassistits de Barcelona serien els que més trobarien a faltar l’Audiència.⁷⁰ Aquests plans no es van dur mai a la pràctica, en bona mesura pel temor de què la marxa dels jutges pogués precipitar revoltes. Tot i així, el 1591 el rei va decidir tirar endavant l’ordre, malgrat un informe que advertia que “en la Diputación están con gran recelo de no echarse a cuentas al pueblo quando se alborotasse por sentir el daño les causaría la ausencia del virrey y Consejos de aquella ciudad”.⁷¹ Com a reacció, Barcelona va fer certes concessions al govern reial, el qual va retornar el tribunal més endavant.⁷² Felip IV va utilitzar la mateixa amenaça el 1622, i no seria l’última vegada.⁷³

L’amenaça de portar l’Audiència fora de Barcelona comportava notable perjudici a la ciutat, a causa del desitg de molta gent de tenir un accés proper a la justícia. Si els artesans i menestrals haguessin percebut l’alt tribunal com a inherentment contrari als seus interessos, no hi haurien dedicat el considerable temps i diner que costava pledejar. Les reiterades apel·lacions dels menestrals depenien de la confiança pública en els jutges.

68. FARR, *Hands of honor*, p. 212.

69. AMELANG, “Barristers and judges”, p. 1271 (quadre 3), 1276.

70. ACA, CA, llig. 266, núm. 22, el regent Quintana al rei, [després del 22 d’agost] 1588.

71. ACA, CA, llig. 266, núm. 34, consulta de 10 agost 1591.

72. Luis R. CORTEGUERA, “Barcelona en 1591: historia de una revuelta evitada”, *Cuadernos de ALDEEU*, 9 (novembre 1993), pp. 275-276.

73. ELLIOTT, *Revolta*, p. 148.

Si se'ls veiés com a poc equànimes, la credibilitat del sistema judicial s'en ressentiria. Això és el que Vilagran volia dir quan va acusar Carreres de ser un dels "mals ministres" i va proclamar que el rei tenia l'obligació de destituir-lo. En afirmar que "sin duda se tendrá Dios por muy servido" en desfer-se d'un mal jutge com Carreres, Vilagran feia al·lusió al principi, ben establert, de què els jutges que no acomplien adequadament les seves obligacions incorrien en l'ira divina. I és que administrar justícia no era una feina qualsevol. Els escriptors de l'època descrivien la responsabilitat de l'obligació del jutge assenyalant que requeria una confiança gairebé sacra.⁷⁴

Si bé no coneixem afirmacions com les de Vilagran sobre la natura divina de la justícia fetes per altres artesans barcelonins, sí que hi ha dades que provenen que aquesta era una noció estesa. Paul Freedman ha argumentat que els camperols catalans estaven familiaritzats amb nocions de "justícia cristiana" extretes de la Bíblia.⁷⁵ L'imatge de Déu presidint el Judici Final tenia una llarga tradició en l'iconografia catòlica, una tradició ben reflectida en els autos de fe.⁷⁶ La vestimenta quasi eclesiàstica dels jutges era també un recordatori per a tothom de la solemnitat del seu ofici.

Catòlics i protestants a l'Europa dels segles XVI i XVII reconeixien arreu la natura sagrada de la funció d'administrar justícia, de la qual la Bíblia en proporcionava molts casos. El Deuteronomi, per exemple, descriu els jutges com a vehicles de la justícia divina, i així ho va citar un destacat jurista francès: "Le jugement est une chose de Dieu, & le juge est son ministre & procureur, auquel n'est permis donner ce qui est à Dieu".⁷⁷ Els Proverbis, 8:15, recullen una declaració solemne: "*Per Me reges regnant et legum conditores iusta decernunt*".⁷⁸ En conseqüència, Alejo Salgado va manifestar, en el seu *Regimiento de jueces* (1556), que per estar a l'alçada d'unes obligacions tan exigents, el jutge "debe vivir muy recatado y aper-

74. Richard L. KAGAN, *Pleitos y pleiteantes en Castilla, 1500-1700*, Junta de Castilla y León, Valladolid, 1991, p. 176.

75. Paul FREEDMAN, "Dues guerres pageses: remences catalans i camperols alemanys", *Pedralbes*, 14 (1994), pp. 53-54, 57-59.

76. Maureen FLYNN, "Mimesis of the Last Judgement: The Spanish *Auto de fe*", *Sixteenth Century Journal*, 22 (1991), pp. 281-288.

77. Jean de CORAS, *Discours des parties et office d'un bon et entier juge*, Lió, 1605, p. 43.

78. Joan Pau XAMMAR, *De officio iudicis, et advocati liber unus*, Barcelona, 1639; FERRO, *Dret públic*, p. 29, n. 1.

cibido para no caer de la divina gracia, ni consentir en ningún pecado de que Dios se pueda servir”.⁷⁹ Permetre que el malvat s’en sortís sense rebre el seu càstic i que el just patís injustícia era la pitjor cosa que un jutge podia fer, ja que “el que doni la raó al malvat i el que condemni el just, tots dos són abominables a Déu” (*Proverbis*, 17:15).⁸⁰

La natura sagrada de la justícia i l’amenaça del càstic de Déu estaven al bell mitg d’un relat popular català àmpliament conegut entre els coetanis de Vilagran. El 1620 fra Joan de Canet va explicar la suposada peripècia d’un camperol de la Catalunya Vella, nomenat Pere Porter, qui, segons semblava, havia visitat l’Infern uns anys abans. Porter va informar que hi havia vist varis jutges de l’Audiència que havien mort poc abans i va descriure els càstics que rebien per pecats comesos mentre ocupaven el càrrec.⁸¹ Tant si Porter va fabricar el seu relat per algun propòsit indeterminat com si creia sincerament que havia estat a l’Infern, el cas és que va formular una crítica severa dels abusos en el sistema judicial català i un avís als mals jutges que persistissin en els seus comportaments indeguts.

El relat de Porter es va fer popular perquè va polsar una corda molt sensible en una època en la qual el sistema de justícia reial era objecte de crítiques a causa dels seus nombrosos problemes.⁸² Encara que el rei havia acceptat, el 1599, que es practiqués una *visita* a l’Audiència de Barcelona cada sis anys, pel 1624 hi havia queixes de què ja havia passat tota una dècada des de la última.⁸³ Durant l’any en el qual va succeir l’incident entre Vilagran i Carreres, hi va haver coneixement de seriosos problemes en el tribunal barceloní. Un memorial del Consell d’Aragó de desembre de 1624 assenyalava excessius retards en la tramitació dels casos i denunciava que molts casos romanien desatesos.⁸⁴ Explicava que Felip IV ajudava a empitjorar les coses en donar freqüents ordres que permetien que determinats casos fossin vistos abans que altres que havien estat esperant més temps.

79. Alejo SALGADO CORREA, *Libro nombrado regimiento de jueces*, Sevilla, 1556, p. 4; citat per KAGAN, *Pleitos y pleiteantes*, p. 177.

80. *A manuell, or a justice of peace his vade-mecum*, Cambridge, 1641, pàgina del títol.

81. *Viatge a l’infern de Pere Porter*, pp. 74-75. S’en han conservat varies còpies escrites durant l’Edat Moderna, de les quals dos, com a mínim, es troben a Barcelona i una a París. En la mesura de la meua informació, no s’ha fet una llista de totes les possibles còpies existents.

82. KAGAN, *Pleitos y pleiteantes*, pp. 202-203.

83. F.L.LIOTT, *Revolta*, p. 82.

84. ACA, CA, llig. 273, núm. 2, consulta de 20 desembre 1624.

Als jutges se'ls deia que despatxèssin els casos en “tiempo competente”, però tenien massa feina i pocs recursos. Més diners, i no pas més ordres, haguessin pogut aliviar el problema. Però el Consell d'Aragó insistia que no hi havia diners ni tant solsament per a les “obligaciones ordinarias”. Els baixos salaris feien que els bons candidats no es sentíessin atrets per als alts càrrecs judicials, que requeien en “personas de menos obligaciones de las que requiere el ministerio”. I per bé que el memorial no deia pas que es produïssin injustícies, concloïa que a Catalunya la justícia es trobava “desauctorizadíssima”.⁸⁵

Vilagran i altres artesans podien desconèixer els detalls dels problemes en el sistema judicial català, però eren conscients de què hi havia alguna cosa que no anava bé. Els retards en els judicis a l'Audiència, que provocaven despeses més altes i tramitacions més llargues, perjudicaven tothom que apel·lés al tribunal, inclosos els artesans; i encara que moltes d'aquestes queixes sobre la lentitud de la justícia no eren noves, durant la dècada de 1620 hi havia una sensació de major urgència.⁸⁶

El fet que Vilagran apel·lés al rei mostra que els artesans no sempre estaven disposats a esperar a què la intervenció divina s'ocupés dels problemes que afectaven al sistema judicial. Segons va dir, el rei podia començar desfent-se de Carreres, ja què això “será muy grande exemplo para refrenar malos ministros, de que hay harta necesidad en la República”. La selecció de paraules feta per Vilagran és significativa: com un dels “malos ministros” i símptoma de la “mala administraci3n”, Carreres havia de ser destituït, i d'això en “resultará grande servitio a Dios y a V.M. y quietud para esta Provintia”.

Resoldre la “mala administraci3n” era una de les principals preocupacions del govern reial i va ser un afer que despertà molta discussió pública durant la dècada de 1620. El 1623 Jerónimo de Zevallos, en el seu influent tractat sobre el bon govern, va explicar la natura del problema: “La república [...] va en declinaci3n o por mal gobierno de los que la tie-

85. ACA, CA, llig. 273, núm. 21, consulta de 8 agost 1626.

86. Les Corts de 1585 havien aprovat la creació de la Tercera Sala per a resoldre l'arrelat problema dels retards en les sales civil i criminal: AMELANG, “Barristers and judges”, p. 1276. Les queixes de què els salaris insuficients limitaven la selecció de bons candidats per a càrrecs en l'administraci3n judicial reial daten, si més no, de mitjan segle XVI. Per a exemples, vegeu TORRES, *Bandolers*, pp. 163, 175.

nen a su cargo, o por causas naturales que proceden del mismo tiempo”.⁸⁷ El mal govern, però, podia curar-se mitjançant reforma, que havia de començar per l’acomiadament de tots els que s’aprofitaven i abusaven del govern de la monarquia. Aquest esforç per eliminar el mal govern estava a la base de la determinació del Comte Duc d’Olivares per restaurar el bon govern com a mitjà per a impulsar Espanya cap a una renovada grandesa. A partir de 1621, Olivares va empènyer la monarquia per una creuada de reforma. “Los demás negocios destes reinos”, Olivares va raonar en un memorial a Felip IV escrit entre 1624 i 1629, “se reducen al cuidado con la *justicia, estimación y buena administración della*, con mantener los vasallos con igualdad y siempre dependientes de V.Majd.”⁸⁸

Des d’aquesta perspectiva, Vilagran es va presentar com a algú que feia un servei al rei gràcies a denunciar una causa de mal govern, és a dir, el jutge Carreres. Denunciant un mal jutge, Vilagran ajudava a erradicar la “mala administració” i, d’aquesta manera, donava un primer pas per a la salvació de la monarquia. El pintor jugava amb l’esperit reformador de la cort i amb el seu interès pel sistema judicial per tal de guanyar atenció envers el seu cas. De fet, Olivares va llegir dos dels memorials de Vilagran i va afavorir que s’investigués sobre les seves acusacions contra Carreres.⁸⁹ Malauradament, és impossible saber la manera per la qual aquests memorials van arribar a mans del valido i quina va ser la seva reacció.

Vilagran no estava pas sol en la seva lluita contra el mal govern. La figura de l’*arbitrista* ve aquí a la ment. A inicis del segle XVII els arbitristes van inundar la cort amb tota mena de projectes o consells, fossin seriosos o absurds, sobre maneres de solucionar els grans problemes de la monarquia que la portaven cap a la “declinació”.⁹⁰ Jean Vilar, en el seu estudi sobre la figura de l’arbitrista en la literatura de finals del segle XVI

87. Jerónimo de ZEVALLOS, *Arte real para el buen gobierno de los reyes, y príncipes, y de sus vasallos*, Toledo, 1623, fol. 4; citat per J.H. ELLIOTT, “Introspección colectiva y decadencia en España a principios del siglo XVII”, dins el seu *España y su mundo, 1500-1700*, Alianza, Madrid, 1990, p. 296.

88. Citat per J.H. ELLIOTT, *El Conde-Duque de Olivares. El político en una época de decadencia*, Crítica, Barcelona, 1990, p. 211. S’hi han afegit les cursives.

89. Olivares (“Duque de St. Lúcar”) al comte de Chinchón, tresorer general del Consell d’Aragó, 15 abril 1625.

90. ELLIOTT, “Introspección colectiva”, pp. 289-290; Pierre VILAR, “El tiempo del Quijote”, dins el seu *Crecimiento y desarrollo*, Ariel, Barcelona, 1974, pp. 332-346.

i XVII, va mostrar que molts d'ells eren “hombres de poca monta”.⁹¹ Tenim notícia, al menys, d'un artesà barceloní, coetani de Vilagran que era arbitrista, Pau Pedrola, un mercer que durant la dècada de 1629 va escriure dos fullets sobre com solucionar un seguit de problemes i que els va adreçar a les autoritats locals.⁹² El 1632 Pedrola va proposar a un secretari reial establir una loteria per a solucionar els problemes fiscals de la corona.⁹³ Pedrola, igual que Vilagran i altres arbitristes, considerava que tenia el deure d'adreçar-se als seus governants sobre afers que afectaven el bé comú del Principat i de la monarquia. Era el mateix sentit del deure que va empènyer a un camperol a comparèixer davant Felip IV durant una processó del Corpus Christi per advertir-lo de què “al rey todos lo engañan: Señor, esta monarquía se va acabando, y quien no lo remedia arderá en los infiernos”.⁹⁴

El desitg d'accedir directament al rei també revela algunes de les idees de Vilagran sobre el rei i les seves obligacions judicials. El pintor va descriure el rei com a “vicedios” i va dir que es llençava als “reales pies” suplicant una investigació sobre la conducta de Carreres. Igual que li passaria a Déu, de ben segur que Felip IV se sentiria commogut pel cas d'aquest humil súbdit que estava patint una injustícia terrible. El rei, com a font de la justícia terrenal, li apareixia a Vilagran com l'única instància que li restava que podria reparar la mala acció del jutge. Però malgrat el tó d'humilitat, el que Vilagran estava dient era que el rei hauria d'escoltar i actuar perquè el seu deure reial li obligava a fer-ho. El pintor hauria pogut resoldre la qüestió pel seu compte, però no ho havia fet per respecte cap a Déu i el rei. Un rei just no podia pas permetre que un mal jutge romangués

91. VILAR, *Literatura*, p. 37

92. Biblioteca de Catalunya, Fullets Bonsoms, núm. 6.558 [Pau Pedrola], *Molt Illustres Senyors Diputats...*, Barcelona, 1626; i núm 5.409 [del mateix], *Memorial de arbitres*, Barcelona, 1628.

93. ACA, CA, llig. 503, Pedrola a Juan Lorenzo de Villanueva, secretari de Catalunya al Consell d'Aragó, 24 agost 1632.

94. José PELLICER TOVAR, *Avisos históricos*, a Antonio Valladares, *Semanario erudito* Madrid, 1790, citat per Francisco SIVILLA, *Cartas de la Venerable Madre Sor María de Ágreda y del Señor Rey Felipe IV*, 2 vols., Rivadeneyra, Madrid, 1885-86, I, p. 43. Per a exemples de visionaris d'origen humil que van avisar els seus reis dels perills que planaven sobre la monarquia espanyola, vegeu Richard L. KAGAN, *Los sueños de Lucrecia. Política y profecía en la España del siglo XVI*, Nerea, Madrid, 1991.

en el seu càrrec. Ara era el moment perquè Felip IV respongués adoptant la mesura “como clama la Justicia”.

Si bé és poc freqüent trobar artesans que escrivissin unes frases tan eloqüents sobre l'ofici de rei, les idees de Vilagran encaixen bé en les descripcions coetànies més comunes sobre la monarquia. Tant la tradició popular com l'erudita assenyalaven que el rei era la font de la justícia sobre la terra.⁹⁵ I, semblantment, la descripció de Vilagran del rei com a “vicedios” éra freqüent.⁹⁶ Els paral·lels entre el rei i Déu eren reforçats per mitjà del ritual, l'art i la literatura. En una de les obres de Lope de Vega un camperol li explicava a un altre la posició del monarca: el rei, naturalment, era un home, “pero es hombre endiosado, / un rey es Dios en la tierra”.⁹⁷ Déu era comunament presentat com a “Divina Majestat”, que tenia una cort plena de favorits sants, els quals podien intervenir com a advocats dels humans en les seves súpliques de clemència, favors i justícia.⁹⁸

Ha estat habitual considerar aquestes proclames del caràcter diví dels monarques espanyols com a una manera de establir una creixent distància entre rei i súbdit. Però en el cas de Vilagran veiem que un rei que cada vegada era més “invisible” podia resultar, potser per aquest mateix motiu, més accessible a tothom. Per bé que els artesans barcelonins van veure menys vegades al rei al llarg dels segles XVI i XVII, alçaven la seva mirada cap als monarques, com feien cap a Déu, per tal d'obtenir-ne “mercedes” diverses, com ara privilegis per als seus gremis.⁹⁹ Semblantment, de la mateixa manera que tots els cristians podien imprecar la justícia divina,

95. J.A. FERNANDEZ-SANTAMARIA, *El estado, la guerra y la paz en el pensamiento político español del Renacimiento, 1516-1559*, Akal, Madrid, 1988, pp. 42-43.

96. Carmelo LISÓN TOLOSANA, “Realeza”, en el seu *La imagen del rey. Monarquía, realeza y poder ritual en la Casa de los Austrias*, Espasa Calpe, Madrid, 1991; José Antonio MARAVALL, *Teoría del estado en España en el siglo XVII*, 2^a ed., Centro de Estudios Constitucionales, Madrid, 1997, pp. 197-199. Per exemples a França i Anglaterra, vegeu J.H. BURNS, ed., *The Cambridge history of political thought, 1450-1700*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991, pp. 80, 180.

97. Antonio FEROS, “‘Vicedioses pero humanos’: el drama del rey”, *Cuadernos de Historia Moderna*, 14 (1993), p. 111.

98. Per a nombrosos paral·lels entre la cort terrenal i la celestial, vegeu *Cartas de Sor María Jesús de Ágreda y de Felipe IV*, ed. Carlos Seco Serrano, Biblioteca de Autores Españoles, vols. 108-109, Atlas, Madrid, 1958.

99. Nombrosos exemples de privilegis reials concedits a artesans barcelonins es troben a l'AHCB, Gremis.

també els súbdits del rei podien apel·lar a la justícia reial. Durant la dècada de 1620, al cortesà galès James Howell li va cridar l'atenció el fet que el rei espanyol rebés sol·licituds de justícia:

Aquí no s'estila reverenciar i complimentar el rei, ni idolatrar-lo amb tractaments de "sobirà sagrat" o "excel·lentíssima magestat", sinó que l'espanyol, quan presenta una petició al rei, no li dona més tractament que el de "senyor", i, tot exposant-li el seu cas, al final li demana i li reclama que se li faci justícia.¹⁰⁰

Per als catòlics, que potser estaven més acostumats a veure el seu Déu com a un Crist humà, la humanitat del rei no implicava que fos menys diví.

La visió de Vilagran sobre la reialesa, doncs, reflectia el que ha estat anomenat "monarquisme ingenu", que va animar artesans i camperols d'arreu Europa a cercar l'intervenció dels seus reis per a remeiar malifetes.¹⁰¹ Ingenus o no, aquests principis van contribuir a conformar les actituds dels súbdits envers els seus governants i suposaven un criteri a la llum del qual avaluar la monarquia. Al final, i per suposat, és difícil saber si Vilagran i els seus coetanis eren tant innocents com per a esperar que els seus governants estessin a l'alçada dels ideals de la reialesa o bé si van simplement utilitzar la retòrica corresponent amb l'esperança d'obtenir algun profit per a ells.

* * *

Confirmen aquests exemples d'idees i accions dels artesans barcelonins l'existència d'una "justícia popular"? La resposta depèn del que es vulgui dir per "popular". Per una banda, si popular vol dir que pertany al poble menut de la ciutat, la resposta és sí. És clar que els artesans i menestrals havien desenvolupat unes nocions de justícia que van inspirar algunes de les seves accions. Però aquestes accions no havien de ser extrajudicials o violentes. Habitualment els artesans van demanar i van esperar justícia. Els diners gastats en advocats, tràmits notariais i tasses judicials,

100. Robert A. STRADLING, *Felipe IV y el gobierno de España, 1621-1665*, Cátedra, Madrid, 1989, p. 38 (traducció de la cita anglesa original).

101. LUBKE, "Of emperors".

i el temps consumit en litigar, indiquen que els artesans estaven disposats a córrer considerables riscos econòmics i polítics per tal d'obtenir la justícia que pensaven que mereixien. I per bé que m'he centrat en recursos davant l'Audiència, els artesans també van cercar justícia en altres organismes. Dades del tribunal del veguer, una instància reial inferior que entenia en casos civils menors i en algunes ofenses criminals, confirmen també que fins i tot homes i dones de mitjans modestos cercaven justícia en afers més aviat menuts.¹⁰² Els artesans no confiaven exclusivament en els tribunals per a obtenir justícia. En el cas d'autoritats gremials, trobem artesans que impartien justícia als membres dels seus propis oficis. És probable que hi haguéssin altres mètodes, informals, per mitjà dels quals els artesans cercaven justícia, anant potser al rector de la parròquia o a veïns, sobre els quals mètodes encara coneixem molt poc. En aquest context, el recurs a la violència com a manera de reparar una injustícia apareix com el resultat d'una fallida dels sistemes de justícia tant formal com informal.¹⁰³

Per altra banda, les idees dels artesans sobre la justícia no eren necessàriament populars en el sentit de què fossin diferents de les concepcions elitistes de la justícia. Més aviat, les concepcions populars i elitistes sobre la justícia compartien un nucli de continguts, que, per si mateixos, no eren ni populars ni elitistes. Aquest terreny comú incloïa la mateixa idea de què hi havia una cosa que era la justícia. A més, es reconeixia amplament que la justícia emanava del monarca i fluïa per tot el sistema judicial, que hi havia una connexió divina amb la justícia (com la creença de què Déu era jutge); també hi havia expectatives amplament compartides sobre uns mínims d'equitat i sobre la conducta dels responsables de dispensar justícia a la terra. En el seu nivell més essencial, aquestes idees formaven part d'un "sentit comú" sobre la justícia que sovint no necessitava gaire, o cap, explicació, tot i que podia servir igualment com a punt de partença per als treballs altament complexos i erudits dels juristes.¹⁰⁴ Vilagran i els seus companys arte-

102. La documentació del veguer es conserva a l'AHCB. No he investigat sobre l'activitat d'altres tribunals, com els eclesiàstics.

103. Segons SONENSCHER, "la 'forma típica de protesta' en els oficis del segle XVIII no era ni la revolta de subsistències ni la vaga, sinó... el plet": "Journeymen", p. 90.

104. Sobre la noció de "sentit comú", vegeu THOMPSON, *Costumbres en común*, pp. 23-24. Thompson ha estat influenciat per l'utilització d'aquest mateix terme per part d'Antonio GRAMSCI: *Selections from the prison notebooks of Antonio Gramsci*, ed. i traducció Q. Hoare i G. Nowell Smith, International Publishers, Nova York, 1971, pp. 323, 325-326.

sans van poder donar forma a les seves idees sobre la justícia per mitjà del contacte amb els organismes i les persones que constitueixen l'el·lite legal i política dels advocats i jutges de la ciutat.

Aquest èmfasi en les nocions compartides de justícia no vol pas dir que no hi hagués confrontació entre les seves interpretacions populars i elitistes. El meu objectiu ha estat, més que res, el de proposar una altra manera de mirar la lluita quotidiana per la justícia en l'Edat Moderna. James Scott ofereix una descripció adequada del que aquesta lluita comportava:

A un nivell, es tracta d'un conflicte sobre la definició de justícia, un esforç per controlar els conceptes i símbols mitjançant els quals hom evalua l'experiència del moment. A un altre nivell, és una lluita sobre l'adequació d'una determinada definició de justícia a un cas particular, un seguit particular de casos o una conducta particular.¹⁰⁵

La peripècia de Vilagran il·lustra tots dos nivells i ens fa recordar que “una disputa fora d'allò que és comú pot a vegades desvetllar motivacions i valors que en la vida quotidiana es dilueixen”.¹⁰⁶

105. SCOTT, *Weapons*, p. 27 (traducció de la cita en anglès).

106. Natalie Z. DAVIS, *El regreso de Martin Guerre*, Bosch, Barcelona, 1984, p.4 (traducció des del castellà).